

L'agonia d'una civilització vista a través d'un poema èpic

Quan comparem amb la *Iliada* les epopeies compostes a l'Edat mitjana en llengua francesa, hi sentim vivament com les gestes, les sofrències i la mort d'alguns guerrers semblen, enmig del quadre èpic, coses petites i fredes. En canvi, una civilització sencera, adés en plena empenya, colpida de sobte mortalment per la violència de les armes, destinada a desaparèixer sense remei i presentada en els darrers batecs de l'agonia, heus ací potser l'únic tema prou gran per a una epopeia. És el de la *Iliada*; i és també el d'un fragment d'epopeia compost a l'Edat mitjana en llengua d'oc, la segona part del text conegut amb el nom de *Cançon de la Crosada*¹. Tolosa n'és el centre, com Troia és el centre de la *Iliada*. Certament, no hi podem ni somiar, a comparar els dos poemes, per la llengua, la versificació, l'estil o el geni poètic; tanmateix, en el poema de Tolosa el ver accent èpic prou s'hi fa sentir, i els trets punyents no hi són pas rars. Compost, durant el combat, per un partidari de la ciutat amenaçada abans no se'n conegui el resultat, aquestes circumstàncies el priven de la meravellosa poesia que embolcalla la *Iliada*, però en fan un document de gran valor. L'autenticitat del testimoniatge, confirmada per la comparança amb altres relacions contemporànies, és garantida per l'abundor i la minúcia dels detalls, però sobretot per l'accent, per aquesta barreja de passió i imparcialitat pròpia de les grans obres.

La civilització objecte del poema no ha deixat altres senyals que aquest poema, uns quants cants de trobadors, rars textos sobre els càtars i unes poques esglésies meravelloses. La resta ha desaparegut; el que fou aquesta civilització que les armes mataren, les obres de la qual les armes destruïren, només podem provar d'endevinar-ho. Amb tan poques dades, tan sols podem esperar de trobar-ne l'esperit; és per això que, si el poema en presenta un quadre embellit, no per això deixa de ser una bona guia; car és l'esperit d'una civilització el que s'expressa en els quadres que en donen els seus poetes. Així, el vers de Virgili "Tu, romà, ocupa't de dominar sobiranament els pobles" permetria, tot sol, de concebre l'esperit de la civilització romana tan bé com tota una extensa documentació. Llegint el poema de Tolosa i evocant el que d'altra banda sabem d'aquell temps i aquest país, n'hi ha prou amb un esforç d'imaginació; veurem com n'apareix una semblança, del que fou.

El que en sobta, tot primer, d'aquesta relació d'una guerra religiosa, és que no s'hi tracta pas, diguem-ho així, de religió. Certament, Simó de Montfort i els seus bisbes hi parlen tres o quatre vegades dels heretges; uns bisbes, en presència del papa, acusen els comtes de Tolosa i de Foix d'afavorir-los, i el comte de Foix se'n defensa; els partidaris de Tolosa i el propi poeta, a cada victòria, es feliciten de ser sostinguts per Déu, per Crist, pel Fill de la Mare de Déu, per la Trinitat. Però hi cercariem endebades cap altra al·lusió a controvèrsies religioses; no és gaire explicable, aquest silenci, en un poema tan viu, on batega tota una ciutat, si no és que admetem que en realitat no n'hi havia, de dissensions religioses, a la ciutat i entre els seus defensors. Els desastres que s'abatien damunt del país haurien pogut dur la població o bé a carregar als càtars la causa de la desgràcia i perseguir-los, o bé a adoptar-ne la doctrina per odi a l'invasor i titllar els catòlics de traïdors. Aparentment, ni l'una reacció ni l'altra no es produïren. És extraordinari.

Sigui perquè volem lloar, blasmar o excusar els homes de l'Edat mitjana, avui volem creure que la intolerància era una fatalitat de l'època; com si per als temps i els llocs hi hagués fatalitats. Cada civilització, com cada home, té la totalitat de les nocions morals a

la seva disposició, i tria. Si el pare de sant Lluís, com diu el poema, cregué servir Déu autoritzant fredament la massacre d'una ciutat sencera després que s'hagués rendit, és que ho havia triat així; el seu nét havia de triar més tard el mateix, i sant Lluís també, ell que considerava el ferro un bon mitjà, per als laics, de resoldre les controvèrsies religioses. Haurien pogut triar altrament, i prova n'és que les ciutats del Midi, al segle XII, triaren altrament. Si la intolerància dominà, és només perquè les espases dels qui l'havien triada obtingueren la victòria. Fou una decisió purament militar. Contràriament a un prejudici molt estès, una decisió purament militar pot influir sobre el curs dels pensaments en grans espais i durant molts segles; és així de gran, l'imperi de la força.

Europa no l'ha trobat mai més al mateix grau, la llibertat espiritual perduda per efecte d'aquesta guerra. Car als segles XVIII i XIX, de la lluita de les idees se n'eliminaren, només, les formes més grolleres de la força; la tolerància, que llavors s'afavoria, contribuí fins i tot a la constitució de partits cristallitzats i substituï les coercions materials per les barreres espirituals. Però el poema de Tolosa ens mostra, pel silenci que observa sobre el tema, com n'era de lluny, el país d'oc, al segle XII, de tota lluita d'idees. Les idees no s'hi enfrontaven pas, hi circulaven en un medi en certa manera continu. És aquesta l'atmosfera que convé a la intel·ligència; no és pas per a lluitar, que són fetes, les idees. En aquest país, ni la violència de la desgràcia no n'hi pogué suscitar cap, de lluita d'idees; catòlics i càtars, lluny de ser grups distints, estaven tan ben barrejats que el xoc d'un terror inaudit no els pogué dissociar. Però les armes estrangeres imposaren la coerció, i la concepció de la llibertat espiritual que en morí no tornà mai més a vida.

Si enlloc del globus terrestre un tal grau de llibertat pot ser-hi preciós i fecund és en els contorns de la Mediterrània. A qui se'n mira el mapa, la Mediterrània li sembla destinada a ser un gresol de fusió de les tradicions vingudes dels països nòrdics i de l'Orient; aquest paper, potser l'havia ja jugat abans dels temps històrics, però a la història només l'hi ha jugat plenament un cop, i amb el resultat d'una civilització l'esclat de la qual és encara avui, o poc se'n falta, la nostra única claror: la civilització grega. Aquest miracle durà uns quants segles, i no s'ha reproduït. Fa vint-i-dos segles les armes romanes mataren Grècia, i la seva dominació colpí d'esterilitat la conca mediterrània; la vida espiritual es refugià a Síria, a Judea, després a Pèrsia. Caigut l'Imperi romà, les invasions del Nord i de l'Orient, tot i aportar una nova vida, impediren un temps la formació d'una civilització. Tot seguit, l'interès dominant de l'ortodòxia religiosa obstaculitzà les relacions espirituals entre l'Occident i l'Orient. Quan aquest interès desaparegué, la Mediterrània esdevingué simplement el camí per on les armes i les màquines d'Europa anaren a destruir les civilitzacions i les tradicions de l'Orient. L'avenir de la Mediterrània reposa als genolls dels déus. Però una vegada, en el curs d'aquests vint-i-dos segles, hi sorgí una civilització que potser amb el temps hauria estat un segon miracle, que potser, si no l'haguessin morta, hauria atès uns graus de llibertat espiritual i de fecunditat tan elevats com els de la Grècia antiga.

Després del segle X, la seguretat i l'estabilitat havien esdevingut suficients per al desenvolupament d'una civilització; l'extraordinària barreja acomplerta des de la caiguda de l'Imperi romà ja podia donar els seus fruits. Enlloc més no ho podia fer al mateix grau que en aquest país d'oc, on el geni mediterrani sembla llavors haver-se concentrat. Els factors d'intolerància provinents a Itàlia de la presència del papa, i a Espanya de la guerra ininterrompuda contra els moros, no hi tenien equivalent; les riqueses espirituals hi aflüen de tot arreu sense obstacles. La marca nòrdica hi era prou visible, en una societat abans que res cavalleresca; la influència àrab hi penetrava fàcilment, en països estretament lligats a Aragó; un prodigi incompreensible féu que el geni de Pèrsia arrelés en aquesta

terra i hi florís, alhora que sembla penetrar fins a la Xina. Però això no és pas tot, potser; ¿que no veiem, a la basílica de Sant Serni, a Tolosa, uns caps esculpits que evocuen Egipte? Els lligams d'aquella civilització eren tan llunys en el temps com en l'espai. Aquells homes foren els darrers, potser, per a qui l'antiguitat era encara una cosa viva. Per poc que en sapiguem, dels càtars, sembla clar que foren d'alguna manera els hereus del pensament platònic, de les doctrines iniciàtiques i dels Misteris d'aquella civilització pre-romana que abraçava la Mediterrània i l'Orient proper; i per atzar, o no, la seva doctrina recorda, en certs punts, alhora que el budisme, alhora que Pitàgores i Plató, la doctrina dels druídes, que en altre temps impregnava aquesta mateixa terra. Quan els hagueren mort, tot plegat esdevingué simple matèria d'erudició. ¿Quins fruits aportà, quins hauria aportat, una civilització tan rica d'elements diversos? Ho ignorem; en van tallar l'arbre. Però algunes escultures poden evocar un món de meravelles, i res no supera el que suggereixen aquestes esglésies romàniques del Midi de França.

El poeta de Tolosa el sent molt vivament, el valor espiritual de la civilització atacada; l'evoca contínuament; però sembla impotent a expressar-lo, i fa servir sempre els mateixos mots, Pretz i Paratge, de vegades Paratge i Mercé. Aquests mots, avui sense equivalent, designen valors cavallerescos. I, tanmateix, és una ciutat, és Tolosa qui viu en el poema i hi batega tot sencera, sense distinció de classes. El comte no fa res sense consultar tota la ciutat, “li cavalier el borgez e la cuminaltatz”, i no li dóna pas ordres, ans li demana el suport; aquest suport, tothom l'hi acorda, artesans, marxants, cavallers, amb la mateixa abnegació, joiosa i completa. És un membre del Capitoli el qui arenga davant Muret l'exèrcit oposat als croats; i allò que aquells artesans, aquells marxants, aquells ciutadans – no els sabríem pas aplicar el terme de burgesos – volien salvar al preu de la pròpia vida era Jò i Paratge, era una civilització cavalleresca.

Aquest país, que acollí una doctrina tan sovint acusada d'antisocial, fou un exemple incomparable d'ordre, de llibertat i d'unió de classes. L'aptitud a combinar medis i tradicions diferents hi produí fruits únics i preciosos, tant pel que fa a la societat com al pensament. S'hi trobava aquest sentiment cívic intens que animà la Itàlia de l'Edat mitjana; s'hi trobava també una concepció de la subordinació semblant a la que T.E. Lawrence trobà viva a Aràbia el 1917, semblant a la que, aportada potser pels moros, impregnà durant segles la vida espanyola. Aquesta concepció, que iguala el servidor a l'amo per una fidelitat voluntària i li permet d'agenollar-se, obeir i patir els càstigs sense perdre-hi res del seu orgull, apareix al segle XIII en el *Poema del Cid*, així com als segles XVI i XVII en el teatre espanyol; aquesta concepció, a Espanya, embolcallà la reialesa d'una poesia que mai no tingué a França; estesa fins i tot a la subordinació imposada per la violència, ennoblia fins l'esclavatge, i permetia a espanyols nobles, agafats i venuts com a esclaus a l'Àfrica, de besar de genolls les mans dels seus amos sense rebaixar-se, per deure, no pas per covardia. La unió d'un tal esperit amb el sentiment cívic, una estimació igualment intensa per la llibertat i pels senyors legítims, heus ací el que potser no s'ha pogut veure enlloc més que al país d'oc al segle XII. És una civilització de la ciutat el que s'anava preparant en aquesta terra, però sense el germen funest de les dissensions que desolaren Itàlia; l'esperit cavalleresc forní el factor de cohesió que l'esperit cívic no té. Igualment, malgrat certs conflictes entre senyors, i en absència de tota centralització, un sentiment comú unia aquestes contrades; s'hi veu Marsella, Belcaire, Avinyó, Tolosa, la Gascunya, l'Aragó, Catalunya unir-se espontàniament contra Simó de Montfort. Més de dos segles abans de Joana d'Arc, el sentiment de pàtria, una pàtria que, certament, no era pas França, fou el principal mòbil d'aquells homes; fins i tot tenien un mot per a designar-la, la pàtria; l'anomenaven el llenguatge.

Res no hi ha tan punyent, al poema, com el moment en què la ciutat lliure d'Avinyó se sotmet voluntàriament al comte de Tolosa, vençut, despullat de les seves terres, desproveït de recursos, si fa no fa reduït a la mendicitat. El comte, avisat de les intencions d'Avinyó, hi va; hi troba els habitants, que, de genolls, li diuen "Tot Avinyó us pren pel seu senyor / cadascú us lliura el cos i l'haver". Amb llàgrimes demanen a Crist el poder i la força de tornar-li l'heretatge. Enumeren els drets senyorials que es comprometen tot seguit a satisfer; i, després d'haver tots prestat jurament, li diuen "Senyor legítim i estimat / no tingueu cap por de donar i despendre / darem nostres béns, sacrificarem nostres cossos / perquè recupereu vostra terra o morim amb vós". El comte, regraciant-los-ho, els diu que el seu llenguatge els n'estarà agraït, d'aquesta acció. ¿Ens podem imaginar, entre homes lliures, una manera més generosa de donar-se un senyor? Aquesta generositat evidencia fins a quin punt l'esperit cavalleresc impregnava tota la població de les ciutats.

En els països d'on provenien els qui serien els vencedors de la guerra, l'esperit hi era ben altre; no hi havia pas unió, allà, ans lluita entre l'esperit feudal i l'esperit de les ciutats. Una barrera moral hi separava nobles i plebeus. Un cop esgotat el poder dels nobles, n'havia de resultar el que efectivament es produí, és a dir, l'arribada d'una classe absolutament ignorant dels valors cavallerescos; un règim en què l'obediència esdevenia una cosa de comprar i vendre; uns conflictes de classe aguts, que necessàriament acompanyen una obediència despullada de tot sentiment del deure, obtinguda només pels mòbils més baixos. Tan sols pot haver-hi ordre allà on el sentiment d'autoritat legítima permet d'obeir sense rebaixar-se; és potser això el que els homes d'oc en deien Paratge. Si haguessin vençut, ¿qui sap si el destí d'Europa no hauria estat ben diferent? La noblesa hauria pogut desaparèixer, llavors, sense endur-se l'esperit cavalleresc en el seu desastre, car al país d'oc artesans i marxants hi tenien part. Així, a la nostra època, encara en patim, nosaltres, tots i cada dia, de les conseqüències d'aquella desfeta.

La impressió dominant que deixa el quadre d'aquestes poblacions, tal com es troba a la *Cançon de la Crosada*, és la impressió de benaurança. ¿Quin cop no els degué ser el primer xoc de terror, quan, ja a la primera batalla, l'entera ciutat de Besiers fou fredament massacrada! Aquest sotrac els doblegà; era a aquest efecte que els havia estat infligit. No els fou pas permès de refer-se'n; les atrocitats se succeïren. Es produïren efectes de pànic ben favorables als agressors. El terror és una arma d'un sol tall. Fa més efecte sobre els qui pensen a conservar la llibertat i la benaurança que sobre els qui pensen a destruir i esclafar; la imaginació dels primers és molt més vulnerable, i és per això que, essent la guerra abans que res un afer d'imaginació, hi ha gairebé sempre quelcom de desesperat, en les lluites dels homes lliures contra els agressors. La gent d'oc patiren desfeta rere desfeta: tot el país en fou sotmès. Si hem de creure el poeta, havent Tolosa, després de la desfeta de Muret, prestat jurament a Simó de Montfort per consell del propi comte de Tolosa, no hi pensà pas, a mancar a la paraula dada; i, sens dubte, els vencedors haurien pogut recolzar-se en l'esperit de fidelitat que en aquests països acompanyava sempre l'obediència. Però tractaren les poblacions conquerides com a enemigues, i aquells homes, acostumats a obeir noblement per deure, foren obligats a obeir per por, i sota humiliació.

Quan Simó de Montfort féu sentir als habitants de Tolosa que, malgrat la submissió, els considerava enemics, prengueren les armes; però les deposaren de seguida, empesos pel bisbe, que prometia de protegir-los, i es posaren a la seva mercè. Era un parany; els habitants principals foren encadenats, colpejats i perseguits amb una tal brutalitat que molts en moriren; la ciutat fou enterament desarmada, despullada de tots els béns, d'argent, de roba i de queviures, i enderrocada en part. Però, havent quedat així trencat

tot lligam de fidelitat, n'hi hagué prou que el senyor legítim entrés a Tolosa amb uns quants cavallers perquè aquella població esclafada i sense armes s'alcés. I obtingué repetides victòries damunt d'un enemic fortament armat i bufat dels seus triomfs; és així com el coratge, quan prové del desesper, és a voltes eficaç contra un armament superior. Segons paraules de Simó de Montfort, les llebres s'hi tornaven contra els llebrers. En un d'aquests combats, una pedra tirada de mà de dona matà Simó de Montfort; després, la ciutat gosà posar-se a la defensiva davant del fill del rei de França, que acabava d'arribar amb un exèrcit nombrós. El poema acaba aquí, amb un crit d'esperança. Però aquesta esperança només s'havia de realitzar en part. Tolosa s'escapà de l'anorreament; però el país, de la conquesta, no se n'escaparia pas; Pretz i Paratge havien de desaparèixer. Després, el destí d'aquest país tingué encara durant molt temps quelcom de tràgic. Un segle i mig més tard, un oncle de Carles VI el tractava com un país conquerit, amb tanta de crueltat, que quaranta mil homes fugiren a Aragó. Tingué encara estremiments en ocasió de les guerres religioses, de les lluites contra Richelieu, i fou sovint assolat; l'execució del duc de Montmorency, executat a Tolosa enmig del viu dolor de la població, en marca la submissió definitiva. En aquell moment, però, aquest país feia molt que ja no tenia una verdadera existència; la llengua d'oc havia desaparegut com a llengua de civilització, i el seu geni, després del segle XIII, tot i influir en el desenvolupament de la cultura francesa, no trobà mai més l'expressió pròpia.

En aquest cas, com en força d'altres, l'esperit és colpit d'estupor en comparar la riquesa, la complexitat i el valor del que moria amb els mòbils i el mecanisme de la destrucció. L'Església cercava d'obtenir la unitat religiosa; i posà en acció el ressort més simple, en prometre el perdó dels pecats als combatents i la salvació incondicional als qui caiguessin. La llicència és la gran atracció de tota lluita armada; ¡quina embriaguesa més potent no deu ser la llicència duta fins a aquest grau, amb la impunitat i fins l'aprovació assegurades en aquest món i en l'altre per a no importa quin grau de crueltat i de perfídia! És veritat que en el poema s'hi veuen croats refusant de creure en la salvació automàtica que els ha estat promesa; però aquests esclats de lucidesa eren massa rars, per perillous. La naturalesa de l'estimulant emprat pels homes d'Església els obligava a exercir una pressió contínua en el sentit de la més gran crueltat; aquesta pressió excitava el coratge dels croats i abatia el de les poblacions. La perfídia autoritzada per l'Església era així una arma preciosa. Però aquesta guerra només podia prolongar-se si esdevenia una guerra de conquesta. Al començament, costà de trobar qui consentís a fer-se càrrec de Carcassona; finalment, Simó de Montfort, home llavors relativament obscur i pobre, n'acceptà la responsabilitat, però entenent naturalment que les penes li eren així pagades amb un guany tangible. D'aquesta manera, amb el xantatge de la salvació i l'esperit d'adquisició d'un home ben ordinari, n'hi hagué prou per a destruir un món. Car la concepció del món que vivia en aquests llocs fou llavors anorreada per sempre.

Només de mirar-la, aquesta terra, ni que no se'n sàpiga el passat, s'hi veu la marca d'una ferida. Les fortificacions de Carcassona, tan visiblement fetes per a constrenyir, les esglésies, la meitat romàniques i l'altra meitat d'arquitectura gòtica tan visiblement importada, són espectacles que parlen. Aquest país patí la força. El que s'ha matat no pot pas ressuscitar; però la pietat conservada a través dels temps pot permetre un dia de fer-ne sorgir l'equivalent, si s'hi presenten circumstàncies favorables. No hi ha res més cruel amb el passat que el lloc comú pel qual la força és impotent per a destruir els valors espirituals; en virtut d'aquesta opinió, es nega que les civilitzacions esborrades per la violència de les armes hagin mai existit; es pot fer sense por del desmentiment dels morts. Així, hom mata per segona vegada el que morí, i s'afegeix a la crueltat de les armes. La pietat demana de

consagrar-se als senyals, per rars que siguin, de les civilitzacions destruïdes, per mirar de concebre'n l'esperit. L'esperit de la civilització d'oc al segle XII, tal com la podem entreveure, respon a aspiracions que ni han desaparegut ni hem de deixar desaparèixer, ni que no puguem esperar de satisfer-les.

Notes del traductor:

- 1.- En l'original occità, *Cançon de la Crosada* (Cançó de la Croada). En el text original francès de Simone Weil, *Chanson de la Croisade contre les Albigeois*.
- 2.- Aquest article, Simone Weil l'escrigué, a Marsella, els mesos de desembre del 1940 i gener del 1941, després que el director de la revista literària *Cahiers du Sud* li proposés de col·laborar-hi en un número especial dedicat a "Le Génie d'Oc et l'homme méditerranéen".
- 3.- S'hi publicà, finalment, el febrer del 1943, en aquest número especial.